

УДК 7.013

Швецова І.В.

**МОРАЛЬНІ НОРМИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА
ОСНОВА РОЗВИТКУ ПОВАГИ ДО ДОРΟΣЛИХ У МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ**

Анотація. Швецова І.В. Моральні норми як соціально-психологічна основа розвитку поваги до дорослих у молодших школярів. У статті показана роль моральних норм як соціально-психологічна основа розвитку поваги до дорослих, проаналізовано психологічні ознаки морального розвитку особистості, що характеризують виникнення поваги до дорослих.

Ключові слова: моральні норми, повага до дорослих, моральна свідомість.

Аннотация. Швецова И.В. Моральные нормы как социально-психологическая основа развития уважения к взрослым у младших школьников. В статье показана роль моральных норм как социально-психологическая основа развития уважения к взрослым, проанализированы психологические признаки морального развития личности, которые характеризуют возникновение уважения к взрослым.

Ключевые слова: моральные нормы, уважение к взрослым, моральное сознание.

Summary. Shvetsova I.V. Moral norms as a social-psychological basis of respect for adults in preschool children. The article shows the role of moral norms as a social-psychological basis of respect for adults, the psychological attributes of moral development of personality are analyzed, which is characterized by the emergence of respect for adults.

Key words: moral norms, respect to the adults, moral consciousness.

Постановка проблеми. Проблема морального виховання підростаючого покоління набуває все більшої актуальності, оскільки озлобленість, агресивність, грубість, байдужість, ненависть до ближнього є достатньо частими ознаками поведінки сучасної молоді. Моральне виховання розпочинається в сім'ї, яка надає орієнтири ціннісного ставлення до оточуючих людей. Основу моральності людини складають загальнолюдські та національні цінності, моральні норми, які є регуляторами взаємовідносин у суспільстві. Серед таких норм — гуманізм, одним із показників якого є повага до іншої людини.

Молодший шкільний вік характеризується активним формуванням світогляду, розвитком емоційно-вольової, пізнавальної сфери дитини, збагаченням досвіду спілкування. У цей період закладаються основи поваги до дорослих, що стає базою формування гуманізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасної літератури свідчить, що вагомий внесок у дослідження проблем морального виховання особистості здійснили І. Бех, М. Боришевський, А. Шемшуріна. Питання формування моральної свідомості особистості знайшли відображення у працях Б. Братуся, І. Зязюна. Окремі аспекти формування моральної поведінки відображені у роботах А. Ліпкіної, О. Кошелівської, М. Болдирева.

Формування цілей статті – виявити роль моральних норм як соціально-психологічну основу розвитку поваги до дорослих у молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі власного життя молодший школяр засвоює моральні норми, накопичує моральні знання, на основі яких у нього виробляються переконання, з'являються прагнення стати кращим, формуються моральні погляди. Знання про моральні норми, які функціонують у суспільстві, дитина молодшого шкільного віку отримує з реального життя з властивими йому суперечностями, проблемами, конфліктами, із засобів масової інформації, шкільного середовища і досвіду позашкільного спілкування. Як зазначає М.Й. Боришевський, саме зміст засвоєних етичних норм, характер і спрямованість етичних поглядів, переконань, ідеалів і світогляду в цілому визначають рівень морального розвитку особистості молодшого школяра [5].

Формування у молодшого школяра поваги до дорослих передбачає засвоєння мотивів і способів моральної поведінки, які базуються на свідомості, ціннісних уявленнях. Вирішальне значення має особистий досвід дитини, її діяльність, в ході якої не тільки засвоюються моральні норми, а й формуються

моральні почуття, звички та інші складові виховання поваги. У своїй первинній формі моральні норми виступають для дитини молодшого шкільного віку як обов'язкова умова для отримання схвалення з боку дорослого. Дитина керується ними у своїй поведінці, бо боїться покарання. Свої вчинки молодший школяр оцінює, орієнтуючись на їх наслідки: погане — карається, гарне — схвалюється.

Важливим мотивом виконання моральних норм молодшим школярем є прагнення до спілкування з учителем і однокласниками та збереження доброзичливих взаємин із ними. Дитина намагається поводити себе добре головним чином із потреби у схваленні з боку значущих для неї осіб.

Однією з особливостей учнів молодшого шкільного віку є те, що вони легко наслідують поведінку та вчинки дорослих, товаришів. Для них домінантним є приклад авторитетної людини, який проявляється у легкому засвоєнні її поведінки та дій. У зв'язку із тим, що у молодших школярів недостатньо розвинена критичність у їхніх судженнях, в їх поведінці часто проявляється наслідування. Крім того учні початкових класів не здатні диференціювати вчинки оточуючих на позитивні та негативні. Отже, зазначене вище дає підстави стверджувати, що в основі виховного впливу на молодших школярів лежить наслідування, саме вона стає основою розвитку поваги до дорослих.

Моральні норми сприймаються молодшим школярем зовнішньо, формально. Виконуючи їх, молодший школяр орієнтується не на усвідомлений принцип, а на зовнішній авторитет. Це є причиною деякої нестабільності у поведінці дітей молодшого шкільного віку, її залежності від зовнішніх впливів. Як зазначав І. Бех, моральний вчинок є зовнішнім втіленням емоційного переживання, який є також індикатором зрілості особистості. На його думку, “судження молодшого школяра про вчинок, поведінку товариша генетично передують судженню про самого себе”, що є важливим для морального становлення молодшого школяра” [4, с. 26].

Моральне формування особистості розглядається як процес інтеріоризації зовнішніх спонук і перетворення їх у внутрішній регулятор поведінки (Л.Божович, Б.Ельконін, та ін.). Психологічною основою цього процесу є довільне прийняття молодшим школярем морального рішення через наслідування поведінки і дій оточуючих.

Таким чином, процес спостереження за оточуючими в учнів початкових класів випереджає процес пізнання самого себе. Так, у них спочатку з'являється критичне ставлення до інших, а потім до себе. Чим глибше молодший школяр розуміє інших людей, тим швидше і глибше починає розуміти себе. Саме тому в цей віковий період дуже важливо використовувати для виховання поваги такий прийом, як читання літературних творів, які за своїм змістом викличуть роздуми над вчинками та мотивами цих вчинків.

Ж. Піаже зазначав, що когнітивна незрілість і однобічне почуття поваги до дорослого є причиною моральної скутості дитини, для якої є характерним почуття обов'язковості беззаперечно виконувати будь-які накази дорослих. Моральне зростання особистості можливе за умови вивільнення від егоцентризму, реалізму та односторонньої поваги. Учений зазначав, що для розвитку моральної свідомості потрібна творча, активна взаємодія індивіда з соціальним середовищем і людьми, що його оточують. На основі результатів досліджень Ж. Піаже виокремив дві стадії розвитку відповідальності у дітей — об'єктивну і суб'єктивну. На першій, об'єктивній стадії дітей ще не цікавить мотив учинку, а тому міра відповідальності співвідноситься ними з величиною завданої шкоди. У семи-восьмирічному віці молодші школярі починають усвідомлювати взаємозалежність, у них підвищується вимогливість до себе, поступово моральні норми починають сприйматися і виконуватися у формі узагальненої категорії – “треба”. Така моральна мотивація виробляється у молодшого школяра не тільки через відповідні знання, а й через безпосередні переживання необхідності діяти саме так, а не інакше і є важливою умовою формування усвідомленої відповідальної поведінки. До дванадцятирічного віку в дитини формується суб'єктивна відповідальність — вміння аналізувати не тільки результат вчинку, а й його мотиви. Перехід від об'єктивної до суб'єктивної відповідальності відбувається поетапно і “є ознакою автономної моралі особистості поряд із такими, як «визнання інших точок зору», “вірність принципу рівності чи інтересам інших людей” [7, с. 92].

Однією із головних складових виховання поваги до дорослих у молодших школярів є розвиток їхньої моральної свідомості, формування якої перебуває в органічній єдності із змістом моральних знань, переконань, почуттів, цінностей, якостей і від глибини оволодіння ними. Стрижнем моральної свідомості учнів початкових класів є два відносно сталих смислових утворення - це переживання провини у випадку порушень моральних норм та прагнення повідомити дорослому про свої вчинки. У контексті останнього О. Безверхий умовно назвав ці смислові утворення як “ставлення-совість” та “ставлення-чесність” [2, с. 62].

О.Ф. Плахотний зазначає, що недостатньо знати, якими мотивами й інтересами керується людина в своїй поведінці, необхідно уявляти, наскільки вона готова керуватися тими чи іншими інтересами, яка її установка на здійснення вчинку. Таким чином, одним із показників рівня моральної свідомості особистості є мотиви її поведінки, які опосередковано виявляються у конкретних учинках [8].

Отже, зазначене вище дає підстави стверджувати, що одним із важливих елементів моральної свідомості є смислова установка як головна форма вияву смислу у вигляді готовності до здійснення спрямованої дії. Вона забезпечує стійкість моральної діяльності, виступаючи зв'язною ланкою між внутрішньою

стороною морального вчинку і його зовнішніми виявами. Свідомість дає змогу подумки побудувати, спланувати та уявити майбутні дії та їх результати, тобто свідомість забезпечує здатність розуміти свої дії, відповідати за них, “реєструвати” їх у своїй свідомості і виражати це розуміння словами [2].

Найбільш складною функціональною системою, що виникає у моральній свідомості, є формування моральних переконань і морального світогляду, тобто, узагальнених ієрархізованих моральних знань, що дають змогу учню усвідомлено керувати своєю поведінкою і є основою її моральної стійкості та зрілості. Особливого значення набуває формування моральної свідомості в учнів молодшого шкільного віку, оскільки цей віковий період є сензитивним для її розвитку. В цьому віці молодшим школярам притаманна внутрішня готовність до засвоєння моральних вимог. У цьому контексті І. Бех зазначив, що формування моральної свідомості в учнів початкових класів буде особливо складним і суперечливим за наявності розбіжностей між поглядами сім’ї та школи. З огляду на це він порадив враховувати ці моменти під час налагодження контактів між школою і сім’єю, інакше невпевненість вибору між оцінкою школи та сім’ї може сприяти формуванню конформістських якостей, соціальної безвідповідальності у дітей [3].

Такі психологічні ознаки морального розвитку особистості характеризують виникнення поваги до дорослих, яке виявляється у контактах, взаєминах з іншими людьми.

Характерними для молодшого школяра є спосіб розв’язання оральних проблем і система цінностей, з якою ці проблеми співвідносяться. Ця система формується насамперед під час спілкування з оточенням, у ході практичного виконання тих чи інших етичних норм, правил, законів, які існують в суспільстві і сприяють формуванню у дитини усвідомлення обов’язкового і забороненого. Як зазначає І.С. Кон, “формування внутрішніх моральних установок, морального “я”, з яким індивід співвідносить свої мотиви і поведінку, є результатом спільного розширення кола дій і відповідальності, розвитку інтелекту, емоцій і волі, які відбуваються в ході практичної діяльності особистості” [6, с.148].

Повага, як і будь-яка інша моральна якість особистості молодшого школяра, — це складне психічне утворення, яке інтегрує в собі сукупність психічних станів, процесів і властивостей. Вона включає в себе, з одного боку, певний мотив, який визначає ставлення молодшого школяра до тієї поведінки, з іншого — засвоєння способів поведінки. У дитини спочатку виникає відповідна стійка поведінка в кожній конкретній ситуації, а потім, у процесі подальшого закріплення та узагальнення, ця поведінка переноситься на інші життєві ситуації.

Негативні приклади дійсності, які часто зустрічаються в середовищі, яке оточує дитину, сприяють формуванню в молодших школярів помилкових

уявлень про моральні норми, припустиме і неприпустиме в їхній поведінці. Тому для вироблення навичок поважливого ставлення до дорослих в дітей молодшого шкільного віку потрібно: формувати правильні моральні знання, вміння і навички; розвивати мотиваційну сферу; сприяти набуттю позитивного досвіду комунікативної взаємодії; формувати механізми саморегуляції поведінки.

Як зазначає В.Г. Асеев, “процес розвитку, формування особистості від дитячого до зрілого віку - це процес поступового розширення інтелектуальних, вольових, моральних можливостей саморегулювання поведінки і відповідно поступового підвищення відповідальності особистості за свої вчинки, а потім і за сформовані потреби, ідеали, за свою мотиваційну спрямованість і свої якості” [1, с. 135].

Психологічна структура поважливої поведінки складається з когнітивного, емоційно-мотиваційного і діяльнісно-поведінкового компонентів. Когнітивний компонент включає засвоєння понять про моральні норми, правила та самооцінку – уміння адекватно аналізувати свої можливості. Емоційно-мотиваційний компонент передбачає позитивне ставлення до моральних норм, бажання діяти відповідно до них, почуття провини, сорому через недотримання норм. Діяльно-поведінковий компонент втілюється в особистісній готовності (готовність особистості дотримуватися моральних норм та вимог суспільства, відповідати за наслідки своїх вчинків, виконувати соціальні ролі), здатності до контролю і коригування своєї поведінки згідно з моральними нормами і правилами.

Узагальнення результатів психологічних досліджень окресленої проблеми дає підстави зробити висновок, що процес формування поваги до дорослих у молодшого школяра є важливим завданням морального виховання у початковій школі. Процес розвитку поваги до дорослих у молодшого школяра проходить два головні етапи:

- виникнення здатності до вчинку (дії, внутрішньо вмотивованої і спрямованої зовні, яка забезпечує єдність внутрішнього світу особистості та її життєдіяльності);
- перетворення цієї здатності в стійку якість особистості, яка проектує себе у майбутнє.

Висновки. Таким чином, повага до дорослих базується на засвоєнні змісту моральних норм, які у свою чергу спонукають до розвитку мотивів і способів моральної поведінки. Моральні норми знаходять відображення в свідомості, ціннісних уявленнях, наслідуванні поведінки і дій оточуючих, довільному прийнятті молодшим школярем морального рішення. Вирішальне значення має особистий досвід дитини, її діяльність, в ході якої не тільки засвоюються моральні норми, а й формуються моральні почуття, звички та інші складові виховання поваги.

Перспективою дослідження є розробка експериментальної основи щодо дослідження рівнів сформованості у молодших школярів поваги до дорослих.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. / В.Г. Асеев – М.: Мысль , 1976 . – 157 с.
2. Безверхий О. Діагностика та корекція порушень морального розвитку молодшого школяра / О. Безверхий // Початкова школа. – 1999 . – №6 . – С.62.
3. Бех І.Д. Виховання особистості: підруч. / І.Д. Бех //– К.: Либідь, 2008.–848с.
4. Бех І.Д. Психологічні основи організації морального виховання школярів / І. Д. Бех // Радянська школа. – 1990. – № 7. – С. 47-55 .
5. Боришевський М.Й. Розвиток морального саморегулювання поведінки учнів / М.Й. Боришевський // Психологія : зб. наук.пр. – К., 1985 . – С. 3 – 11.
6. Кон С. Психология старшеклассника: пособ. для учителей./ С. Кон – М. : Просвещение, 1980 . – 192 с.
7. Муздыбаев К. Психология ответственности. К. Муздыбаев – Л.: Наука, 1983. – 239 с.
8. Плахотний А.Ф. Свобода и ответственность / А.Ф. Плахотний.– Х.: Вища шк.–1972 . – 133 с.